

ULUSLARARASI KIRAAT SEMPOZYUMU

16-18 KASIM 2012 İSTANBUL

TARİHTEN GÜNÜMÜZE KIRAAT İLMİ

DİB
YAYINLARI

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 1199

İlmi Eserler: 188

Genel Koordinatör

Prof. Dr. M. Emin Özafşar

Yayın Yönetmeni

Dr. Yüksel Salman

Koordinatör

Yunus Akkaya

Tashih

Hacıduran Namlı

Grafik & Tasarım

Ali Çınk

Baskı

Kalkan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti

0312 341 92 34

1. Baskı, Ankara 2015

ISBN 978-975-19-6487-8

2015-06-Y-0003-1199

Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyonu Kararı

10.03.2014/03

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim:

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel: (0 312) 295 72 93 - 94

Faks: (0 312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

TECVİD İLMİ, ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Fatih ÇOLLAK*

Kur'an'ın iniş süreciyle (m.610) başlayan ve onu takip eden ilk üç asırda gerek "harflerin mahreç ve sıfatlarını hakkıyla telaffuz etme melekesi" anlamında bir tecvid teriminden gerek Kur'an harflerinin mahreç, sıfat vs. hükümleriyle ilgili bir tecvid disiplininden bahsetmemiz mümkün olmadığı gibi, tecvide dair bu dönemde yazılmış bir esere de rastlamış değiliz.¹ Tecvid ilminin konusunu teşkil eden harflerle bunların mahreç ve sıfatları Arap diltçileriyle kıraat âlimlerinin ilgi alanına girdiğinden onlar tarafından da işlenmiş, tecvid müstakil bir ilim haline gelmeden önce bazı tecvid meseleleri Arapça dil bilgisi ve kıraat kitaplarında ele alınmıştır. Nitekim Sibeveyhi (180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde harflerin mahreç ve sıfatları, vasıl ve vakfın kuralları, imâle, idgam vb. hususlar üzerinde durmuştur. Öte yandan muhtevasında idgam, izhar, kalb, med ve kasır, vakıf ve vasıl, fetih ve imâle, sekte gibi bir çok tecvid konusunun yer aldığı kıraat kitaplarının telifine Yahyâ b. Ya'mer'le (ö. 89/708[?]) başlandığı rivayeti² dikkate alınırsa bu ilmin şifahî naklin yanı sıra I.(VII.) yüzyıldan itibaren kitaplara da girdiği söylenebilir.³ Ancak -yukarıda da ifade ettiğimiz üzere- bugün elimizde ilk üç asra ait müstakil bir tecvid çalışması yoktur. Bunun mânası hem Arap dili ve edebiyatı hem Kur'an ilimlerinin bir kısmına nisbetle tecvidin bağımsız ilmî bir disiplin olarak

---

* Emekli Öğretim Üyesi

1 Dr. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtüs-Savtiyye 'inde Ulemâi't-Tecvid*, Ammân (Ürdün), 1428/2007, Dâr-u Ammâr, s.15.

2 Sezgin, Fuat, *GAS*, I-IX, Leiden, 1967-84, I, 5.

3 Çetin, Abdurrahman, "Tecvid", *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 253 vd.

teşekkülünün iki asırdan daha fazla bir zaman sonraya kalmasıdır.⁴ Tecvid'in müstakil bir ilim halinde ortaya çıkışı, III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısı ile IV. (X.) yüzyılın ilk yarısında yaşayan âlimlerin yazdığı eserlerle gerçekleşmiştir. Bu alandaki eserlerin geç yazılmış olması tecvid ilminin ortaya çıkışının da geç dönemlere rastladığını göstermez. Çünkü Kur'an tecvid kurallarıyla birlikte öğretilmiş, kıraat tedrisinin de ilk basamağını teşkil etmiştir.⁵

I. Kur'an-ı Kerim'in Kıraat Keyfiyetiyle İlgili Âyetler

Kur'an-ı Kerim'in kıraat keyfiyetinden bahseden iki âyet-i kerimede⁶ "Kur'an'ı yavaş yavaş, tane tane, düşünerek okuma" anlamında "tertil" kelimesi kullanılırken, bir kısım âyetlerde⁷ Kur'an okuma bağlamında "kıraat" bir kısmında⁸ "tilâvet" kelimelerinin yer aldığı görülür.

el-Furkân sûresinin 32. âyetinde⁹ Kur'an'ın tertil üzere okunduğu vurgulanmış, aynı konunun işlendiği el-Müzzemmil sûresinin 4. âyetinde¹⁰ başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün Müslümanlara Kur'an'ın bu çerçevede okunması emredilmiştir. Ehl-i Kitâb'ın mü'minleri hakkında inen¹¹ el-Bakara sûresinin 121. âyeti¹² Tevrat ve İncil'i gereği üzere (*hakka tilâvetih*) okuyan kitap ehlinden bahsederken doğrudan bu iki hak kitabın, dolaylı olarak da Kur'an'ın kıraat keyfiyetine işaret eder, kitap ehli içinde Tevrat ve İncil'i hakkıyla okuyan âlim ve fazilet sahibi kişileri bu üstün vasıflarından dolayı açıkça, Kur'an'ı gereği üzere tilâvet eden mü'minleri de üstü kapalı över. Bahse konu olan âyetlerde Kur'an'ın kıraat keyfiyeti tertil ve tilâvet kelimeleriyle beyan edilmiştir.

4 *ed-Dirâsâtüs-Savtiyye* s.15.

5 "Tecvid", DİA, XL, 254.

6 Furkân 25/32; Müzzemmil 73/4.

7 Arâf 7/204; Nahl 16/98; İsrâ 17/106; Kıyâme 75/18; İnşikâk 84/21.

8 Bakara 2/252; Neml 27/92; Fâtır 35/29.

9 (وَرَتَّلْنَا تَرْتِيلًا): "...ve onu tertil üzere okuduk".

10 (وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا): "...ve Kur'an'ı tertil üzere oku!".

11 Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts., (I-IX), I, 485.

12 (الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ) "Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler (den bazısı) onu, hakkını gözeterek okurlar (...)"

Burada gerek Tevrat ve İncil gerekse Kur'an'ın hakkıyla tilâvet edilmesinden kasıt, ilâhi kelâmı lafız, mâna ve hükümlerinin hakkını vererek, temiz kalp ve ağızla, kemâl-i hürmet ve edeple kıraat etmektir; gelişi güzel, baştan savma, bir eğlence gibi yahut şarkı, gazel, roman, hikâye yerine koyarak okumamaktır.¹³

Kur'an-ı Kerim'in kıraat keyfiyetinden bahseden âyetler¹⁴ konuyu sarâhaten zikrederken, el-Kıyâme sûresinin on yedinci âyeti¹⁵ onun kendine has bir kıraatinin olduğuna zımnen işaret eder. Şöyle ki ilgili âyet-i kerimede Kur'an'ın tamamının Hz. Peygamber'in kalbinde toplanıp bizzat indiren tarafından muhataba okunacağı taahhüt edilirken¹⁶ özellikle "onu okutmak bize aittir" ifadesinin satır aralarında Kur'an'ın kendine has bir kıraatinin olduğunu gösteren bazı ipuçları vardır. Bu ifadeyle üstü kapalı olarak söylenmek istenen hususları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Allah kelâmı olan Kur'an'ın hüküm ve hakikatlerinin açıklamasıyla (*sümme inne aleyhâ beyâneh*)¹⁷ birlikte kıraatinin öğretilmesi hususu da Allah'a aittir.¹⁸

2. Dili Arapça ve muhatabı Arap olan Kur'an, asıl itibariyle Rabça bir kelâm olması hasebiyle kendine has bir kıraat çerçevesinde okunur.

3. Lafız ve mânasıyla mûcize olan Kur'an'ın ilk muallimi Allah, ikinci muallimi Cebrâil'dir.

4. Arapça bilmek Kur'an'ı gereği üzere okumak için yeterli bir vasıf değildir.

5. Kur'an'ın kendine has kıraat usulü (kural ve ölçüleri) vardır ve bunlar yalnız ona aittir. Kur'an dışında hiçbir Arapça şiir, nesir, dua, zikir, tesbih, hadis vs. metinler Kur'an'a has kural ve ölçülerle okunmaz.

6- Kur'an'ın kendine has kıraati bir ilim ve disipline dayalı olarak öğrenilir ve öğretilir, keyfi kullanım ve tasarruflardan uzaktır.

13 *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 485.

14 *Furkân* 25/32; *Müzzemmil* 73/4.

15 (إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ): "Şüphesiz onu toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir".

16 *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5481.

17 *Kıyâme* 75/19.

18 (الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ): "Rahmân; O, Kur'an'ı öğretti" (*Rahmân* 55/1-2.); (عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى): "Kur'an'ı ona üstün güçlere sahip olan (Cebrâil) öğretti" (*Necm* 53/5).

Kur'an'ın kendine has kıraatine doğrudan yahut dolaylı olarak işaret eden bu âyetlerin hiç birinde tecvid kelimesi yer almamıştır.

II. Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerim'i Kıraat Keyfiyeti

Hz. Peygamber'in kıraatinin hususiyetlerinden bahseden rivâyetlerle onun Kur'an'ın okunuş keyfiyetiyle ilgili genel açıklamalarında "tertil"¹⁹, "tezyîn"²⁰ ve "tahsîn"²¹ gibi kıraat vasıflı kelimelerin öne çıktığı görülür. Peygamber (s.a.s.)'in gerek namazda gerek namaz dışındaki kıraatini tavsif eden bu açıklamalardan onun Kur'an'ı Kur'an'a has bir kıraat çerçevesinde okuduğu, okuyuşunun tecvidli olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Konuyla ilgili rivayetlerden bazıları şöyledir :

1. Hanımı Ümmü Seleme (ö. 59/679)'ye onun kıraati sorulduğunda, "Resûlullah'ın kıraati harf harf idi, (âyetler) tefsir ediliyormuş gibi olurdu."²² Kıraatini ayırırdı (tane tane, dura dura okurdu)²³; (الحمد لله رب العالمين) âyetini okur ve dururdu, ardından (الرحمن الرحيم) âyetini okur sonra tekrar dururdu²⁴ cevabını vermiştir.

2. Enes b. Mâlik (ö. 93/712), "Resûlullah'ın kıraati medli idi" dedikten sonra besmeleyi örnek olarak zikretmiş ve Hz. Peygamber'in "bismilâh"¹, "er-Rahmân"¹ ve "er-Rahîm"¹i uzattığını söylemiştir.²⁵

3. Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653) demiştir ki : "Peygamber (s.a.s.) bir gece namazda 'Eğer onlara azap edersen onlar senin kullarıdır; şayet bağışlarsan hiç şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin' âyetini²⁶ sabaha kadar tekrar tekrar okudu."²⁷

4. Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656): "Peygamber (s.a.s.) namazda rahmet âyetini okuduğunda Allah'tan ister, azap âyetinde O'na sığınır; ten-

19 Ebû Dâvûd, Vitr, 20; Tirmizî, Sevâbü'l-Kur'an,18.

20 Buhârî, Tevhîd, 52; Ebû Dâvûd, Vitr, 20; Nesâî, İftitah, 83; İbn Mâce, İkâmetü's-salevât, 76.

21 Dârimî, Fezâilü'l-Kur'an, 34.

22 Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'an, 23.

23 Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'an, 23; Ebû Dâvûd, Vitr, 20.

24 Tirmizî, Kıraat,1.

25 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 29.

26 el-Mâide, 5/118.

27 İbn Mâce, İkâmetü's-Salevât,179.

zih²⁸ âyetlerine geldiğinde Allah'ı tesbîh ederdi"²⁹ demiştir. Huzeyfe'den gelen başka bir rivayette Hz. Peygamber'in gece namazının bir rekâtında Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân ve Nisâ sûrelerini okuduğu bildirilmiştir.³⁰

5. Berâ b. Âzib (ö. 71/690) Hz. Peygamber'in kıraatinden bahsederken: "Peygamber (s.a.s.)'i işittim, yatsı namazında 'Tîn' sûresini okuyordu. Sesi ve kıraati ondan daha güzel bir kimseyi dinlemedim"³¹ demiştir.

Bu rivayetlerin ışığında Hz. Peygamber'in kıraatinin keyfiyeti hakkında şu tespitleri yapmak mümkündür:

Peygamber (s.a.s.) Kur'an'ı;

- a. Ağır ağır, tane tane, tefsir edercesine (*tertil*),
- b. Harf ve kelimelerinin hakkını vererek (*mahreç ve sıfat*),
- c. Uzatılması gereken yerleri uzatarak (*med-kasır*),
- d. Durulması gereken kelimelerde durarak (*vakıf-ibtidâ*),
- e. Tefekkür niyetiyle âyetler üzerinde tekrarlar yaparak (*düşünerek okuma*),
- f. Azap âyetlerinde Allah'a sığınarak, müjde âyetlerinde rahmetini dileyerek (*anlayarak okuma*),
- g. Gerekli yerlerde dua, istiğfar ve secde ederek (*fiili okuma*),
- h. Güzel sesle,
- ı. Gece namazlarında âyet miktarını artırarak okumuştur.

Hülâsa, tecvid kelimesi gerek kıraat vasıflı genel bir terim, gerekse Hz. Peygamber'in kıraatinin keyfiyetini ortaya koyan bir sıfat olarak hadislerde geçmemektedir. Bu noktadan hareketle tecvid kelimesinin kendisiyle kastedilen mânada asr-ı saâdetde kullanılmadığını söylemek mümkündür.³² Bahse konu olan rivâyetlerde tecvid kelimesi geçmemekle birlikte -isim ve çerçevesi daha sonra şekillenecek olan- tecvid ilminin temel meseleleri; tertîl, harf (mahreç-sıfat), med, kasır, vakıf, ibtidâ vs.

28 Allâh'ı noksan sıfatlardan uzak tutma (F.Ç.).

29 İbn Mâce, İkâmetü's-salevât, 179.

30 Müslim, *Salâtül-Müsâfirin*, 203.

31 Buhârî, Ezân, 102.

32 *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*, s.16.

konular yer almış, Hz. Peygamber'in kıraatinin tecvidli olduğu tecvid kelimesi zikredilmeden ifade edilmiştir.

III. Kıraat Vasıflı Bir Terim Olarak Tecvid Kelimesinin Sahâbe Dönemine Uzanan Çizgisi

Tecvid kelimesinin Kur'an-ı Kerim'in kıraatini vafeden bir terim olarak sahâbe tarafından kullanılıp kullanılmadığı konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bazı kaynaklarda yer alan ve Hz. Ali ile İbn Mes'ûda nisbet edilen iki rivâyete itibar edilirse tecvidin bir kıraat vasfı olarak sahâbe döneminde kullanıldığı söylenebilir.

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'nin Hz. Ali'ye nisbet ettiği³³ bu rivâyet "tertîl" kelimesinin tefsiriyle ilgilidir. Buna göre Hz. Ali (وَرَتَّلَ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا) âyetindeki³⁴ "tertîl"i, (الترتيل : تجويد الحروف ومعرفة الوقوف)³⁵ "harfleri güzel bir şekilde telaffuz etmek (tecvid) ve durulacak yerleri bilinmek (vukûf)" şeklinde açıklamış ve tecvid kelimesini kullanmıştır.

Tertîl kelimesinin kapsamlı bir tefsiri olan bu rivâyet, içinde tecvid kelimesinin yer alması ve ileride harflerin fonetik farklılıklarını ve tilâvet kurallarını içine alan tecvid ilmiyle, okuma sırasında nerede durulup nereden başlanacağına bilinmesini konu edinilen vakıf ve ibtidâ ilmine işaret etmesi bakımından kayda değer ve önemlidir. Zira tertîl, kapsamındaki tüm açıklamaları içine alan tecvid kelimesiyle ile açıklanmak suretiyle en güzel şekilde hülâsa edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu rivâyetin Hz. Ali'ye nisbeti;

1. Hadis kaynaklarında geçmemesi,
2. Sadece bazı tecvid ve kıraat kitaplarında³⁶ yer alması,
3. İlgili kaynaklarda metnin senediyle ilgili (rivâyeti Hz. Ali'den kimin yahut kimlerin naklettiğine dair) bir kayda rastlanmaması gibi sebeplerle kesin değildir.

33 *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, (tkd. Cemalüddin Muhammed Şeref), (I-II), Tanta, ts., (I.Baskı), I, 170.

34 Müzzemmil 73/4.

35 *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I, 170.

36 Meselâ bk., İbnü'l-Cezerî, *et-Temhid fi İlmi't-Tecvid*, (thk. Ğânim Kaddûrî Hammed), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1407/1986, s.60; Kastallâni, *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kırâât*, (thk. Âmir Seyyid Osman- Dr. Abdüssabûr Şahin), *İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî*, Kahire, 1392/1972, I, 220.

Tertîl kelimesinin tefsiriyle ilgili Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e isnat ettiği bir başka rivâyetten³⁷ de söz edilir. Tefsir ve hadis kaynaklarında rastlamadığımız bu rivâyete göre Peygamber (s.a.s.) âyetteki³⁸ tertîl kelimesini “vakıf mahallerini korumak ve harfleri beyan etmektir (الترتيل حفظ الوقف وبيان الحروف)” şeklinde açıklamıştır.

İbn Mes'ud'a nisbet edilen rivâyet ise şöyledir: “Kur'an'ı tecvid üzere okuyun ve onu en güzel seslerle süsleyin. Kur'an'ın i'râbına özen gösterin, zira o Arap diliyle inmiştir. Allah (cc) onun i'râbına riâyetle okunmasını sever (جودوا القرآن وزينوه باحسن الاصوات واعربوه فانه عربي والله يحب ان يعرب)”.³⁹

Bu rivâyeti tecvidin bir terim olarak sahabe döneminde kullanıldığı yönündeki görüşlerine mesned kabul eden bazı Kur'an ilimleri araştırmacıları görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir : “Araştırmalarımızda bugün gelinen nokta itibariyle tecvid kelimesinin terimleşme süreci ve ilmî bir disiplin olarak ortaya çıkışı hakkında yeterli bilgiye sahip olduğumuzu söylemek mümkün değildir. Tecvid'in önceki merhaleleri hakkında bilinen tek şey bu kelimeyi terim mânasına yakın bir çerçevede ilk kullanan kişinin İbn Mes'ud olduğudur. Müslümanlara vaaz ve nasihatte bulunduğu bir mecliste : ‘*Kur'an'ı tecvit ile okuyun ve onu güzel seslerle süsleyin (...)*’ diye tavsiyelerde bulunan İbn Mes'ud, bu sözleriyle onları Kur'an'ı gereği üzere okumaya davet etmiş, bunun yolunun tecvid olduğunu açık bir dille belirtmiştir. Dolayısıyla tecvit ilmi Müslümanların İbn Mes'ud'un yaptığı bu davete icabet etme niyetinin ve gereğini yapmak üzere kıraat kurallarını belirleme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Böylece ortaya çıkan her bir tecvid kitabı mahreç, sıfat vs. tecvid konularıyla birlikte tilâvetle ilgili kuralları kapsayan fasıllarla şekillenmeye başlamıştır.”⁴⁰

37 Bk.,es-Semerkindî, *Rûhu'l-mürîd fi Şerhi'l-İkdi'l-Ferîd fi Nazmi't-Tecvid*, Musul, Mektebetü'l-Evkâfi'l-Âmme, (Nu: 2/22, Mahtûtât-ü Medreseti'l-Hicyât, Evrak: 124-143). s.137 vd.

38 (وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا): Müzzemmil 73/4.

39 Kurtubî, *el-Câmi' li-Abkâmi'l-Kur'an*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, (I-X), Beyrut, 1408/1988, I,19; *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I, 171; Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire, 1387/1967, I (1. Cüz), 281; el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, (nşr. ve tash. Bekrî Hayyânî, Saffet Sakka), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut,1405/1985, II, 345 (No: 4209).

40 Ahmed Muhtar Ömer, *el-Bahsül-lügavi'inde'l-Arab*, Âlemü'l-Kütüb, Kahire, 2003, s. 95 vd.; *ed-Dirâsâtüs-Savtiyye*, s.15.

Oysa ki söz konusu rivâyet metninde geçen (القران جردوا) cümlesinin ilk döneme ait kaynakların bir kısmında (القران جردوا) şeklinde olduğu görülür. Kur'an'ın tecrit edilmesinin (bir takım işaretlerden soyutlanmasının) gereğine işaret eden ve (القران جردوا) cümlesiyle başlayan bu rivâyetlerden bazıları şöyledir:

1. جَرِّدُوا الْقُرْآنَ لِيَرَبُّوْهُ فِيهِ صَغِيرُكُمْ وَلَا يَتَّيَّأِي عَنْهُ كَبِيرُكُمْ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَخْرُجُ مِنَ الْبَيْتِ (تَقْرَأُ فِيهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ)⁴¹

“Küçüklerinizin eğitimi, büyüklerinizin de ondan uzaklaşmaması için Kur'an'ı tecrid edin (Kur'an'dan olduğu zannedilmesin diye noktalardan, sûre başı işaretlerinden, ta'sirlerden Kur'an'ı soyutlayın). İçinde Bakara sûresinin okunduğu evden şeytan çıkar”.

2. (وَلَا تَخْلِطُوا بِهِ غَيْرَهُ جَرِّدُوا الْقُرْآنَ)⁴²

“Ona ondan başka bir şey karıştırmayın, Kur'an'ı tecrid edin”.

3. (وَلَا تَخْلِطُوا بِهِ مَا لَيْسَ مِنْهُ جَرِّدُوا الْقُرْآنَ)⁴³

“Ona onda olmayan bir şey karıştırmayın, Kur'an'ı tecrid edin”.

4. (وَلَا تَخْلِطُوهُ بِشَيْءٍ جَرِّدُوا الْقُرْآنَ)⁴⁴

“Ona bir şey karıştırmayın. Kur'an'ı tecrit edin”.

Rivâyetlerde geçen (جردوا) fiilinin bir imlâ hatası (*tasahhuf*) sonucu son dönem kaynaklarından bir kısmına (جودوا) şeklinde intikal etmiştir ki bu doğru değildir. Zira yalnız bir kelimedede görülen farkın ('râ yerine 'vâv' harfinin yazılması) dışında birbirinin aynı olan bu iki rivâyetin senedinde her hangi bir ihtilâf da söz konusu değildir. Daha açık bir ifadeyle, son döneme ait bir kısım kaynaklar bu rivâyetin metnini eski kaynakların senedine ulaşan bir isnad zinciriyle nakletmiştir. Metinde görülen tek ihtilâf belirtilen kelimenin sadece bir harfinde vâki olmuştur.⁴⁵

41 İbnü'l-Enbârî, *Kitâb-ü İzâhi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, (thk., Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Dımaşk, 1390/1971, (I-II), I,16.

42 Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Garibü'l-Hadis*, (nşr. Hüseyin Muhammed Şeref), I-II, Kahire, 1984 II,188.

43 Ebû Ubeyd el-Kâsım b. es-Sellâm, *Fezâilü'l-Kur'an*, (thk. Vehbî Süleyman Çâveci), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1991, s. 239.

44 Zerkânî, *Menâbilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır, ts., I, 402.

45 *ed-Dirâsâtüs-Savtiyye İnde Ulemâi't-Tecvid*, s.15 vd.

(جردوا القرآن) cümlesiyle başlayan rivayetler Kur'an metninin karışıklığa sebep olacak bir takım fazlalıklardan; tahmis, humûs, ta'sîr, uşûr, sûre isimleri, hizib vb. şekil ve işaretlerden tecrid edilmesiyle ilgilidir.⁴⁶ Bu sebeple kadim kaynaklarda yer alan rivayetlerdeki (القران جردوا) ibaresini (القران جردوا) şeklinde okumak suretiyle bu rivâyeti "tecvid ilminin sahâbe döneminde ortaya çıktığı" yönündeki görüşe delil göstermek vâkıyla örtüşmemektedir.

IV. Tecvid'in Terimleşme Sürecinde Öne Çıkan Kıraat Vasıflı Kelimeler

Hız. Peygamber ve sahâbe döneminde fasih Arap dilinin harflerinin hususiyetinden bahseden kıraat vasıflı bir takım kelimeler vardır ki bunlar tecvid kelimesinin yerinde kullanılmış ve hadis rivâyetlerinde yer almıştır. Bir terim ve disiplin olarak daha sonraki dönemde ortaya çıkacak tecvid ile doğrudan yahut dolaylı bağı olan bu kelimelerden bazıları şunlardır:

1- Tertîl (ترتيل)

"Rtl" kökünden gelen "tertil" kıraatle ilgili bir vasıf olup "kelimeleri ağızdan kolaylıkla, doğru ve düzgün bir şekilde çıkarmak, telaffuz etmek⁴⁷; ağır ağır, tane tane okumak, harflerin mahreçlerine, medlere vakıf ve vasıl mahallerine riayet etmek; güzel ses ve hüznü bir tavırla kıraat etmek"⁴⁸ anlamında bir terim olarak Kur'an-ı Kerim ve hadislerde geçer.

Kur'an'ın nasıl okunması gerektiğini bildiren iki âyet-i kerimede bu keyfiyet tertîl kelimesi ile ifade edilmiş, konunun önemine işaret etmek üzere fiil bir mastar ile pekiştirilmiştir:

- a. "(...) ve onu tertil üzere okuduk."⁴⁹
- b. "Kur'an'ı tertil üzere oku!"⁵⁰

46 *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye İnde Ulemâ'it-Tecvid*, s.16.

47 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), Beyrut, ts., "rtl" md.

48 Tehânevî, *Keşşâfü Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, (tak. Dr. Refik el-Acem), Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996, I, 414.

49 Furkân 25/32.

50 Müzzemmil 73/4.

Kur'an ehlinin fazileti, Peygamber (s.a.s.)'in namaz kıraati ve konuşma üslûbundan bahseden bir kısım hadislerde tertil kelimesini görmek mümkündür:

a. Abdullah b. Amr b. Âs'ın rivâyet ettiği bir hadiste Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kur'an ehline 'oku ve yüksel, dünyada tertil üzere okuduğun gibi burada da tertil et. Şüphesiz senin merteben okuduğun âyetin son noktasındadır' denilir."⁵¹

b. "(...) Resûl-i Ekrem Kur'an'dan bir sûreyi tertil ile okuduğunda o sûre -insana- diğer uzun sûrelerden daha uzun gelirdi."⁵²

c. "Resûlüllâh'ın konuşma tarzı tertil idi."⁵³

2. *Tahsîn* (تحسين)

Tahsin kelimesi "hsn" kökünden gelir ve kıraati tavsif eden bir terim olarak "bir şeyi güzelleştirmek, süslemek ve dekore etmek" anlamını taşır.⁵⁴

Kur'an-ı Kerim'de geçmeyen tahsin kelimesi el-Berâ b. Âzib'in (ö. 71/690) rivâyet ettiği bir hadiste yer alır. el-Berâ diyor ki : Ben Resûlullah'ı (s.a.s.) şöyle buyururken işittim : "Kur'an'ı seslerinizle güzelleştirin (*hassinû*); çünkü güzel ses Kur'an'ın güzelliğini artırır."⁵⁵

3. *Tezyîn* (تزيين)

Sözlükte "süslemek, zînetlendirmek, bir şeye güzel görünüm kazandırmak" gibi anlamlara gelen tezyin kelimesinin aslı "zyn" dir.⁵⁶ Tezyin kelimesi Kur'an-ı Kerim'de geçmez. el-Berâ b. Âzib'ten gelen bir rivâyete

51 Ebû Dâvûd, Vitr, 20; Tirmizî, *Sevâbü'l-Kur'an*, 18.

52 Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirin*, 118; Tirmizî, *Salât*, 158; Nesâî, *Kıyâmü'l-Leyl*, 19; Dârimî, *Salât*, 1 09; Muvattâ, *Salâtü'l-cemâa*, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 192; V, 401; VI, 285, 286.

53 Ebû Dâvûd, Edeb, 18.

54 *el-Mu'cemül-Arabiyyül-Hadis* (Arapça-Türkçe Sözlük), Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, "Hassene" md.

55 Dârimî, *Fezâilü'l-Kur'an*, 34.

56 *el-Mu'cemül-Arabiyyül-Hadis*, "Zyn" md.

göre Hz. Peygamber tezyin kelimesini bir kıraat vasfı olarak kullanmış ve şöyle buyurmuştur : “Kur’an’ı seslerinizle süsleyin (*zeyyinû*).”⁵⁷

4. *Tabbir* (تَحْبِير)

Tahbir kelimesinin aslı ‘hbr’ dir. “Bir şeyi güzelleştirmek, mükemmel yapmak”⁵⁸ anlamına gelen tahbir Kur’an-ı Kerim’de geçmez.⁵⁹ Kıraati tavsif eden bu kelimenin yer aldığı bir rivayet Ebû Mûsa el-Eş’arî (ö. 44/664) ‘den gelir. Peygamber (s.a.s.) Ebû Mûsâ’ya şöyle demiştir: “Dün gece senin (Kur’an) okuyuşunu dinlerken beni görmeliydin (Ne kadar memnun olurdun) ⁶⁰!.. Gerçekten sana Âl-i Dâvûd (as)’a verilen güzel ve yanık seslerden (mezâmîr) den bir ses verilmiş.”⁶¹ Ebû Mûsâ bu iltifata çok sevinmiş ve demiş ki: “Beni dinlediğinizi (kapımın önünde durduğunuzu) bilseydim sizin için kesinlikle daha da güzelleştirdim (*lehabbertühû*).”⁶²

5. *Tercî* (تَرْجِيع)

‘Rca’ kökünden gelen tercî kelimesi “döndürmek, geri getirmek, sözü birkaç kez tekrarlamak, sesi titreterek şarkı söylemek, nağmeli ses çıkarmak” gibi mânalara gelir.⁶³

Kıraati vafeden bir terim olarak tercî, “şarkı söylerken yahut Kur’an veya ezan okurken sesi yükseltmek ve alçaltmak⁶⁴; okurken ve şarkı söy-

57 Buhârî, *Tevhîd*, 52; Ebû Dâvûd, *Vitr*, 20; Nesâî, *İftitah*, 83; İbn-i Mâce, *İkâme-tüs-salevât*, 76; Dârimî, *Fezâilü’l-Kur’an*, 34; Müsned, IV, 283.

58 Heyet, *el-Mu’cemül-Vasit*, el-Mektebetü’l-İslamiyye, İstanbul, ts., “Hbr” md.

59 Kur’an’da ‘hbr’ kökünden gelen تَحْبِرُونَ (bk., Zuhruf 43/70); يُحْبِرُونَ (bk., Rûm 30/15) ve الْأَحْبَابُ (bk., Mâide 5/44, 63; Tevbe 9/34) kelimeleri geçer.

60 Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 236.

61 Buhârî, *Fezâilü’l-Kur’an*, 31; Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 236; Nesâî, *İftitah*, 83; Dârimî, *Fezâilü’l-Kur’an*, 34.

62 Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, Dâiretü’l-Maârif’l- Osmâniyye, Haydarabad, 1344, III,12; İbn Hibbân, *Sabih*, (thk. Şuayb el-Arnaûd, Hüseyin Esed), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1993, XVI,170; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fi Garibi’l-Hadis ve’l-Eser*, (thk., Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Muhmud Muhammed et-Tanâhî, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, ts., I, 327.

63 *el-Mu’cemül-Arbiyyü’l-Hadis*, “Raccea” md.

64 *Keşşâfü Istilâhâti’l-Fünûn ve’l-Ulûm*, “Tercî” md.

lerken nağmeli olarak sesi tekrarlamak ve bir sözü iki veya daha fazla tekrar etmek”⁶⁵ demektir.

Kur’an-ı Kerim’de geçmeyen tercî kelimesi kıraat vasıflı bir terim olarak hadis rivayetlerinde yer alır ki bunlardan biri şöyledir:

Abdullah b. Muğaffel (ö. 59/678) demiştir ki : “Ben Peygamber (s.a.s.)’i devesinin üzerinde Kur’an okurken görmüştüm; deve üzerinde giderken Fetih sûresini okuyor, okurken tercî ediyordu (*yüracciu*).”⁶⁶

6. Tegannî (تغني)

“Gınâ” kökünden gelen “tegannî” kelimesi “makamla okumak, nağmeli söylemek, terennüm etmek, zengin olmak, şiirle övmek veya yermek”⁶⁷, memnun ve hoşnut olmak, müstağni olmak (ihtiyaçsızlık, az ile yetinme, ruh zenginliği)⁶⁸ gibi anlamlara gelir.

Kur’an-ı Kerim’de geçmeyen “tegannî” kelimesi hadis rivayetlerinde sıklıkla yer alır. Şöyle ki:

A. Ebû Hureyre’nin rivâyet ettiği bir hadiste Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah (cc) Kur’an’ı tegannî eden bir Peygamber’e verdiği nimeti bir başkasına vermemiştir.”⁶⁹

B. Ebû Hureyre bir başka rivâyette Peygamber (s.a.s.)’in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Kur’an’la tegannî etmeyen bizden değildir.”⁷⁰

C. Ukbe b. Âmir Peygamber (s.a.s.)’in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Allah (cc)’ın Kitabı’nı öğrenin, onu hatırlığınızdan çıkarmayarak koruyup gözetin, ona sarılın, onunla tegannî edin. Canım kudret elinde olan Allah (cc)’a yemin olsun ki Kur’an, çiftleşme dönemindeki dişi deve-

65 *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’an*, “Rca” md.

66 Buhârî, *Fezâilü’l-Kur’an*,30; Tefsîr, Sûre: 48; Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirin*, 237; Ebû Dâvûd, *Vitr*, 20;

67 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul, 1304-1305, IV, 1111.

68 *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’an*, “Gına” md.

69 Buhârî, *Fezâilü’l-Kur’an*,19; Tevhîd, 32; Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirin*, 232,234; Nesâî, *İftitab*, 83; Dârimî, *Salat*,71; *Fezâilü’l-Kur’an*, 34; Müsned, II, 271, 285, 450.

70 Buhârî, *Tevhid*, 44; EbûDâvûd, *Vitr*,20; Dârimî, *Salat*,171; *Fezâilü’l-Kur’an*,34; İbn-i Mâce, *İkâmetü’Salevât*, 176; *Müsned*, I,172, 175,179.

lerin iplerinden (çabucak kurtulup kaçmalarından) daha çabuk bir şekilde (hâfızalardan) silinip gider.”⁷¹

Söz konusu rivâyetlerde tegannî kelimesi açıktan (sesli, yüksek sesle, makamlı) okumak⁷², sesi Kur’an ile güzelleştirmek⁷³, yetinmek, ihtiyaç duymamak, itibar etmemek⁷⁴; Kur’an (ın öğrettiği hakikatler) ile geçmiş milletlere dair haberlerden ve önceki kitaplardan müstağni kalmak, onlardan geriye kalan bilgilere ihtiyaç duymamak⁷⁵ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Tegannî kelimesinin fayda anlamına geldiği, “Kur’an’la tegannî etmeyen bizden değildir” hadisinin “bir kimseye Kur’an fayda vermez (iman noktasında bir menfaat sağlamaz) ve o kimse Kur’an’daki ilâhi va’d ve tehditleri tasdik etmezse bizden değildir” şeklinde anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁶

7. *Lahn* (لحن)

Kur’an’ın kıraatiyle ilgili terimlerden biri de “lahn”dir. Sözlükte “nağme, ezgi”; kıraatte ve dildê hata etmek; sözün maksudını anlamak’ gibi mânalara gelen lahn’in yaygın olan terim anlamı “dilde ve kıraatte hata yapmak” tır. Buna göre kelimelerin yapısında ve i’rabında hata etmeye ‘lahn’ denildiği gibi Kur’an okurken harflerin zat ve sıfatlarında hata yapmaya ve yapılan hatalara da ‘lahn’ denir.⁷⁷

‘Lahn’in nağme, ezgi, melodi gibi anlamlar için kullanılması Kur’an’ın makamla okunup okunamayacağı tartışmasıyla yakından ilgilidir. Aralarında Enes b. Mâlik, Saîd b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî, İbrâhim en-Nehâî, İbn Sîrîn, Mâlik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel’in de bulunduğu bazı âlimler Kur’an lafızlarının yapılarının bozulabileceği, dikkatlerin mânadan makâma çevrileceği ve asıl gayeden uzaklaşılacağı gibi gerekçeleri ileri sürerek makamla Kur’an okunmasını uygun görmemişlerdir. Bu görüşte olanların delillerinden biri, Kur’an’ın Arap lahniyle okunmasını

71 Dârimî, *Fezâilü’l-Kur’an*, 4; *Müsned*, IV, 146, 150, 153.

72 Buhârî, *Fezâilü’l-Kur’an*, 19; *Tevhîd*, 32, 44; Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirin*, 233, 234; Ebû Dâvûd, *Vitr*, 20; Dârimî, *Salat*, 171; *Fezâilü’l-Kur’an*, 34.

73 Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirin*, 233; Ebû Dâvûd, *Vitr*, 20.

74 Buhârî, *Fezâilü’l-Kur’an*, 19; Ebû Dâvûd, *Vitr*, 20; Dârimî, *Fezâilü’l-Kur’an*, 34.

75 Aynî, *Umdetü’l-Kâri Şerh-u Sahibi’l-Buhârî*, Mısır, 1392/1972, XVI, 223.

76 *A.y.*

77 Çetin, Abdurrahman, “Lahn” md., *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 55 vd.

ve ehl-i kitabın lahinlerinden sakınılmasını emreden hadistir.⁷⁸ Ancak bu hadis İbnü'l-Cevzî, Zehebî ve Heysemî gibi âlimler tarafından sahih görülmemiştir.⁷⁹ Diğer bir rivayette, tegannî yaparak ezan okuyan bir kişiyi böyle yapmaması için Hz. Peygamber'in uyardığı naklediliyorsa da⁸⁰ bu rivayetin de münker olduğu anlaşılmaktadır.⁸¹

Hız. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Ebû Hanîfe, Şâfiî gibi âlimler, tecvid kurallarına uymak kaydıyla Kur'an'ın makamla okunabileceğini söylerler.⁸² Esasen Kur'an-ı Kerim'in kendi nazmında üstün bir âhenk ve mûsiki mevcuttur. Ayrıca Resûl-i Ekrem'den Kur'an'ın makamla ve güzel bir şekilde okunmasını teşvik eden hadisler nakledilmiştir.⁸³

'Hatalı okumak, hatalı konuşmak, i'rab ve tecvide hata etmek' anlamında kullanılan 'lahn' başlıca iki kısımda incelenir.

A. Lahn-i celî (açık yanlış). Harflerin yapısında ve özelliklerinde (zat ve lâzımî sıfatlarında) yapılan hata olup bu tür hataları Arapça'yı ve Kur'an okumasını bilen kişiler fark edebilir. Bu hatalar bir harfi başka bir harfle değiştirmek, harf ilave etmek, mevcut bir harfi terk etmek veya bir harfin harekesini değiştirmek, harekeli harfi sâkin kılmak, sâkin bir harfe hareke vermek şeklinde olabilir. Kur'an okurken bu tür hatalardan -mânanın bozulmaması durumunda bile- sakınılması farz-ı ayın kabul edilmiştir.⁸⁴

B. Lahn-i hafî (gizli yanlış). Harflerin ârızî sıfatlarında meydana gelen hatalar olup bunlar ehli olmayan kimseler tarafından anlaşılabilir. Lahn-i hafîde harfin zâtî (yapısı) değişmez, mâna bozulmaz. İhfâ, iklâb, izhar, idgam gibi uygulamaları terk etmek yahut bunları yanlış yerde yapmak; vâcib medleri eksik, tabii medleri fazla uzatmak; râ harfindeki tekrîr

78 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân (el-Câmiu'l-Musannef fi Beyâni Şabi'l-İmân)*, (nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlul), Beyrut, (I-IX), 1410/1990, II, 540.

79 Münâvî, *Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Câmi's-Sağîr*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1391/1972, (I-VI), II, 66.

80 Dârekutnî, *es-Sünen*, Delhi, 1306, (I-IV), I, 239.

81 Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, (thk., Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut, 1382/1963, I, 205.

82 "Lahn", *DİA*, XXVII, 56.

83 Meselâ bk., Buhârî, *Tevhid*, 50, *Ezân*, 102; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 232, 238.

84 Ali el-Kârî, *el-Minehü'l-Fikriyye alâ Metni'l-Cezeriyye*, Kahire, 1308, s.28.

yahut mîm ve nûn harflerindeki gunneler belirtilirken ifrat veya tefritte bulunmak gibi hatalar lahn-i hafî olup Kur'an tilâveti sırasında görülen bu tür hataların yapılması mekruh görülmüştür.⁸⁵

8. *Hüzn* (حزن)

“Hüzn” veya “hazen” kelimesi sözlükte “üzüntü, üzme, üzmek”⁸⁶ anlamında olup Kur'an-ı Kerim’de geçer.⁸⁷

Hüzn kelimesi Sa’d b. Ebî Vakkâs’tan gelen bir rivâyette Kur’an’ın iniş keyfiyetiyle ilgili bir vasıf olarak zikredilmiştir. (...) Sa’d b. Ebî Vakkâs Resûl-i Ekrem (s.a.s.)’den şu sözleri işittiğini nakletmiştir: “Şüphesiz bu Kur’an hüznle inmiştir; Onu okurken ağlayınız. Ağlamanız gelmezse ağlamaya çalışınız (...).”⁸⁸

Kıraati vafeden bir kelime olarak hüznle kasıt, Kur’an’ın kalbi mahzun eden ve gözü yaşartan bir özelliğe sahip olmasıdır. Kur’an, mânasını düşünerek ve huşû içinde okuyan kimseyi etkileyerek kalbini hüznlendirir ve ağlatır.

Sonuç olarak tecvid kelimesinin terimleşme sürecinde öne çıkan kıraat vasıflı tertîl, tercî, tegannî, hüzn ve lahn kelimeleri terim boyutuyla literatüre geçerken; tahbîr, tezyîn ve tahsîn gibi kelimeler bu çizgiye ulaşmamıştır.

Kur’an’ın kendine has kıraatini çeşitli yönleriyle vafeden ve ilk üç asırda hem şifâhî hem kitâbî olarak kullanılan bu kelimeler tecvidin kelime çerçevesinden terim boyutuna ulaşmasının zeminini hazırlamış, tecvid mefhumunu doğuran sürecin önemli bir safhasını teşkil etmiştir.

V. Tecvid Kelimesinin Terim Boyutuyla Ortaya Çıkışı

Tecvid kelimesini terim anlamına yakın çizgide ilk kullanan İbn Mücâhid (ö. 324/936) olmuştur.⁸⁹ Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1052)’nin naklettiği bir rivâyette İbn Mücâhid Kur’an kıraatinde lahn konusundan bahsederken tecvid kelimesine yer vermiş ve onu terim anlamında kul-

85 “Lahn”, *DİA*, XXVII,56.

86 *el-Mu’cemü’l-arbiyyü’l-Hadis*, “Hüzn” md.

87 Yûsuf, 84, 86; Tevbe, 92; Kasas, 8; Fâtır, 34.

88 İbn Mâce, *İkâmetü’s-Salevât*,176.

89 *ed-Dirâsâtü’s-Savtiyye*, s. 16 vd.

lanmıştır: Rivâyet şöyledir⁹⁰: سمعت ابن مجاهد يقول اللحن في القرآن لحنان : جلي وخفي فالجلي لحنالاعراب والخفي ترك اعطاء الحرف حقه من تجويد لفظه

“İbn Mücâhid’in şöyle dediğini işittim: “Kur’an-ı Kerim’in kıraatinde biri celî diğeri hafî olmak üzere iki türlü lahn vardır. Biri lahn-ı celî (irapta meydana gelen hata), diğeri lahn-ı hafî (harfin telaffuzunda tecvide riâyet etmemekten kaynaklanan hata) dir”. Bu rivâyetin (الحروف حقها من اعطاء التجويد لفظها بلا زيادة فيها ولا نقصان والخفي ترك اعطاء de vardır.⁹¹

Tecvid kelimesinin terim anlamında ortaya çıkışı tecvid ilmi alanında müstakil ilk eserin tasnif edildiği döneme rastlar.⁹² İbnü'l-Cezerî'ye göre bu alanda ilk defa eser yazan âlim Ebû Müzâhim Mûsâ b. Ubeydullâh b. Yahyâ el-Hâkânî el-Bağdâdî (ö. 325/937), tecvid sahasının ilk telifi olan eserinin adı *el-Kasidetül-Hâkâniyye* diye şöhret bulan *el-Kasidetür-râiyye*'dir.⁹³

Hâkânî'nin tecvide dair ilk eserin müellifi olarak tanınmasını sağlayan bu kasîde elli bir beyitten ibarettir. Kıraat ilmiyle ilgili daha önceki dönemlere ait kaynaklarda tecvid konularına da yer verilmişti. Ancak bunlardan farklı olarak Hâkânî bu kasîde ile tecvide dair meseleleri ayrı bir eser içinde toplamayı denemiştir.⁹⁴ Müellif kasidesinde tecvid ilmiyle ilgili bazı konuları işlerken o dönem ortaya çıkan bir terim olmakla birlikte pek fazla bilinmeyen tecvid kelimesine yer vermemiştir.⁹⁵

Tecvid ilminin bütün konularının yer almadığı eserde, Kur'an'ı doğru okuyamayanların bir başkasına Kur'an okutamayacağı, kıraatin bu ilmin inceliklerini bilen âlimlerden alınmasının gerekli olduğu, mütevatir kıraat imamlarının adları, Kur'an'ın “tertil” ile okunması, kıraat esnasında harflerin usulüne uygun bir şekilde çıkarılması, medler, izhar, ihfâ gibi

90 *et-Taḥdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvid*, (thk. Dr. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, yy., ts., s.116.

91 *ed-Dirâsâtüs-Savtiyye*, s. 17.

92 *ed-Dirâsâtüs-Savtiyye*, s.17.

93 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ'*, (nşr. G.Bergstraesser) Mısır, 1351/1932, II, 321; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, (nşr. Şerafettin Yalçın, -Kilisli Muallim Rifat), İstanbul, 1360-1362/1941-1943, (I-II), I, 354.

94 Çetin, Abdurrahman, “Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 166.

95 *ed-Dirâsâtüs-Savtiyye*, s. 17.

uygulamalarla hemze, hâ ve râ harflerinin özellikleri, vakf ve ibtidâ, mîm ve nûn harflerinin okunuşlarından doğan özellikler, Kur'an'ı okuyan kişinin aynı zamanda onun emir ve yasaklarına uymasının icap ettiği gibi hususlar ele alınmıştır. Âlimler tarafından çok beğenilen ve beyitleri sonraki müellifler tarafından yer yer delil olarak gösterilen kasideyi Ebû Amr ed-Dânî *Şerhu Kasideti'l-Hâkânî fi't-tecvîd* adıyla şerhetmiştir.⁹⁶

Tecvid teriminin İbn Mücâhid'den sonra Ebü'l-Hasen Alî b. Ca'fer es-Saîdî (ö. 410/1019 civarı)'nin *et-Tenbih ale'l-lahni'l-celî ve'l-lahni'l-hafî* adlı eserinde kullanıldığı ve onun döneminden sonra da yaygınlaştığı görülür.⁹⁷

İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995 [?])'in İslam dünyasında ilk bibliyografik çalışma olarak bilinen ve İslam'ın altın çağı olarak kabul edilen ilk dört asırda dinî, fikrî ve ilmî alanlarda yazılmış Arapça telif eserlerle tercüme ve bunların müellifleri hakkında verdiği bilgilerle ilim dünyasına ışık tutan *el-Fihrist* adlı eserinde⁹⁸ Kur'an ilimleri sahasında yazılmış bir çok kitap hakkında bilgi verildiği halde tecvid ismini taşıyan yahut tecvid konusunu işleyen bir kitaptan bahsedilmemiştir. Bu da hicrî IV. (m. X.) asırda tecvid ilmi alanında yapılan çalışmalar ve atılan adımlarda bazı ilerlemeler kaydedilmiş olmakla birlikte bu sahada yazılan kitapların *el-Fihrist*'in yazıldığı dönemde (377 /987) henüz tanınıp şöhret kazanmadığını gösterir. Tecvid ilminin tarihini bu asırla ilişkilendirecek doyurucu bilgilere ulaşmak için yeni metinlere ihtiyaç duyulacağı açıktır.⁹⁹

Hicrî V. (m. XI.) asra gelindiğinde tecvid ilmi alanında ardı ardına eserlerin telif edildiğini, hatta IV. hicrî (m. X.) asrın sonu ile V. Hicrî (m. XI.) asrın başlarında kaleme alınmış es-Saîdî'nin *et-Tenbih ale'l-lahni'l-celî ve'l-lahni'l-hafî* adlı kitabından sonra Endülüs'te iki büyük eserin yazıldığını görürüz. Kendilerinden sonraki tecvid çalışmalarının temel referanslarından olan bu eserlerden biri Mekkî b. Ebû Tâlib (437/1045)'in

96 "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah", XV, 166.

97 Tecvid terimi söz konusu eserde (بالقرآن سألتني ... ان أصنف لك نبدأ من تجويد اللفظ) ve (ويؤمر) (القارئ بتجويد الضاد من الضالين) cümleleri içinde yer alır. Bk., *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*, s. 18.

98 Karaarslan, Nasuhi Ünal, "İbnü'n-Nedîm", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 172.

99 *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*, s. 18.

er-Riâye li Tecvidi'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi'l-Tilâve adlı kitabı, diğeri Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Tahdid fi'l-İtkân ve't-tecvîd* diye bilinen telifidir.¹⁰⁰

Mekkî, kitabından bahsederken tecvid ilmi sahasında telif edilen eserlerle ilgili asıl tarihin hicrî V. (m.XI.) asır olduğuna işaret eder ve şöyle der: "Harflerin sıfat, lakap ve mânalarını âyetlerden örnekler vermek suretiyle açıklayan, Kur'an'ın her bir lafzının tecvid üzere okunması hususunda uyarılarda bulunan ve tilâvet esnasında hatalardan korunmanın ancak tecvid ile olacağına dikkat çeken böyle bir kitabın benden önce yazıldığını bilmiyorum. Kitabı 390 (999) senesinde yazmaya karar vermiştim. Bunun için konuyla ilgili bir takım hazırlıklar da yapmıştım, ama yürütemedim. Çalışmalara ara vermek zorunda kaldım. Zira istifade edeceğim bir kaynak yoktu. Konuyla ilgili daha önce bir çalışma yapılmamıştı. Sonra Allah (cc) böyle bir eser yazma hususundaki niyetimi güçlendirdi, azim ve gayret ihsan etti. Çalışmalarına devam ettim ve kitabı tamamladım."¹⁰¹

Mekkî'nin bu meşhur eseri (*er-Riâye*) tecvid konusunda günümüze ulaşan ilk çalışma olarak kabul edilir.¹⁰²

Ebû Amr ed-Dânî de kendi dönemlerinde tecvid ilmi alanında yazılmış eserlerin bulunmadığı konusunda Mekkî b. Ebû Tâlib ile aynı görüşleri paylaşır ve şöyle der: "Yaşadığımız asırda bir kısım okuyucu ve okutucuların Kur'an tilâvetini tecvid üzere, kıraatini tahkik ile okumayı ihmal ettiğini; Allah'ın öğretip, peygamber ve ümmetine gösterdiği yolu terk ettiklerini gördüm. Bu sebeple bizden önceki âlimlerden bize intikal eden usul ve kurallar çerçevesinde tertil ve tahkikin keyfiyetini, tecvid ilminin vasıflarını beyan eden muhtasar bir eser yazmaya karar verdim."¹⁰³

er-Riâye'nin ne zaman telif edildiği noktasında elimizde yaklaşık bir tarih (h. 420) olmakla birlikte *et-Tahdid* ile ilgili böyle bir kayıt yoktur. ed-Dânî'nin onu *er-Riâye*'den önce mi, yoksa daha sonra mı kaleme aldığını bilmiyoruz.

100 *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*, s. 18 vd.

101 Bk., *er-Riâye li Tecvidi'l-Kırâe ve Tahkiki Lafzi'l-Tilâve*, (thk. Ahmed Hasen Ferhat), Amman, 1428/2008, s. 52.

102 Altıkulaç, Tayyar, "Mekkî b. Ebû Tâlib", *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 576.

103 Bk., *et-Tahdid fi'l-İtkân ve't-Tecvid*, s. 66.

Bütün bu gelişmelerle ilgili bir çerçeve çizmek gerekirse denilebilir ki, tecvid ilminin ortaya çıkış süreci Hâkânî'nin *el-Kasidetür-râiyye'siy-*le bağlantılı olarak, es-Sâidî'nin *et-Tenbih ale'l-lahni'l-celi ve'l-lahni'l-hafi*, Mekki'nin *er-Riâye li Tecvidi'l-Kırâe ve Tabkiki Lafzi'l-Tilâve* ve ed-Dânî'nin *et-Tabdid fi'l-itkân ve't-tecvid* adlı çalışmalarıyla başlamış, daha sonraki dönemlerde telif, şerh ve terceme türünden yazılan eserlerle bu süreç günümüze kadar devam etmiştir.¹⁰⁴

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, tecvid ilmiyle ilgili çalışmalar her ne kadar Arap dili ve Kur'an ilimleri alanındaki çalışmalara nisbetle iki asırdan daha fazla bir zaman sonraya kalmış olsa da, bu ilmin konusunu teşkil eden harflerle bunların mahreç ve sıfatları Arap dilcileriyle kıraat âlimleri tarafından da işlenmiş, tecvid müstakil bir ilim haline gelmeden önce bazı tecvid meseleleri Arapça dil bilgisi ve kıraat kitaplarında ele alınmıştır.

Nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan ünlü dil ve edebiyat âlimi Halil b. Ahmed (ö. 175/791) *Kitâbü'l-Ayn* adlı lügat kitabının mukaddimesinde harflerin mahreç ve sıfatlarından; Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisi olan Sîbeveyhi (ö. 180/796) *el-Kitâb* ismiyle bilinen ve Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eser konumunda olan çalışmasında başta idgam olmak üzere harflerin mahreç ve sıfatları, vasıl ve vakfin kuralları, imâle vb. konulardan; Arap dili ve edebiyatı âlimi el-Müberred (ö. 286/900) Arap gramerinin *el-Kitâb*'dan sonra en önemli eseri olan *el-Muktedab* adlı kitabında idgamla ilgili bablardan; Arap dili âlimi İbn Düreyd (ö. 321/933) alfabetik düzenlenmiş ilk Arapça sözlük olan *el-Cemher'e*'nin önsözünde idgam faslından; Arap dili ve edebiyatı âlimi İbn Cinnî (ö. 392/1002) Arap dili fonetiğinin en önemli kaynaklarından olan *Sırru sînâati'l-irâb* diye bilinen eserinde harflerin mahreç ve sıfatlarıyla birlikte değişik özelliklerinden bahsetmişlerdir¹⁰⁵.

Kıraat kitapları içinde bugün elimizde mevcut en eski metin İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât* adlı eseridir. Ondan önceki dönemle (hicrî II. ve III. asır) ilgili bize intikal etmiş bir kıraat kitabından bahsetmek mümkün gözükmemektedir. İbn Mücâhid'in kıraat-i seb'aya dair kaleme aldığı eserinde¹⁰⁶ idgam, sâkin nûn ve tenvîn, med ve kasır,

104 *ed-Dirâsâtüs-Savtiyye*, s. 20.

105 *A.y.*

106 *age.*, Şevki Dayf tarafından neşredilmiştir (Kahire, 1972, 1980).

hemzenin bir veya yan yana iki kelimedede bulunması, fetih ve imâle gibi konularla ilgili açıklamalar ve genel kurallar ilk geçtikleri yerde ele alınmış, yani bu konulara dair ihtilâflar sûrelerin içinde veya sonunda incelenmiştir.¹⁰⁷

Tecvid âlimleri Arapça dil bilgisi ve kıraat kitaplarında bu çerçevede işlenen harf, mahreç, sıfat vb. konuları çıkarıp bunları “tecvid ilmi” adını verdikleri yeni ilmin içine kattılar. Kendi birikim ve tecrübeleri yanında o kitaplardaki bilgilerden yararlanmak suretiyle harflerin ses özellikleriyle ilgili araştırmalara yöneldiler. Bu çalışmalar sonucunda Arap dilcileriyle kıraat âlimlerinin eserlerinde yer alan tecvide dair bir kısım meseleler derlenmiş ve yeni bir ilmin çatısı altında toplanmış oldu. Kur’an harflerinin ses özellikleriyle birlikte onlarla ilgili bir takım usul ve kurallardan bahseden tecvid ilmi böylece teşekkül etti ve Kur’an ilimleri arasında hak ettiği mevkiyi ihrâz etmiş oldu.

Tecvid âlimleri araştırmalarında lügat ve kıraat sahasında daha önce telif edilen kitaplardan yararlanmış olmakla birlikte onlardan ayrı ve bağımsız çalışmayı tercih etmişlerdir. Arap dili âlimlerinin tecvid müstakil bir ilim haline gelmeden önce bazı tecvid meselelerini sarf ve nahiv ilmi çerçevesinde işlemelerine karşılık, tecvid bilginleri harf ve onunla ilgili konuları tüm yönleriyle ve kapsamlı bir şekilde ele almış ve konuyla ilgili müstakil eserler yazmışlardır. Tecvide dair telif edilen hiçbir eser o kitapların bir parçası olarak kabul edilmemiştir.¹⁰⁸

Kurrânın telif ettiği ve Kur’an’ın kıraat farklılıklarından bahseden kitapları tecvid ilminin bir başlangıcı olarak kabul mümkün değildir. Zira tecvid ve kıraat Kur’an lafızlarıyla ilgili iki ilim olmakla birlikte konu ve metod bakımından birbirinden farklıdır. Tecvid kurrâ arasında çoğunlukla ittifak edilen konuları (meselâ, bir lafzın tahkik ve tecvid üzere okunuşu gibi) incelerken, râvilere ait kıraat ihtilâflarıyla (rivâyet) meşgul olmaz. Kıraat kitapları rivâyete, tecvid kitapları dirâyete dayanır. Tecvid ve kıraat ilmini mukayesesi konusunda Mekki b. Ebû Tâlib der ki : “ Ben bu kitapta (*er-Riâye*) kurrânın çoğunluğunun ittifak ettiği meselelere yer verdim. Kişi yedi kıraatten hangisini takip ediyorsa orada lafızları tahkik ve tecvid üzere okumalı, her harfin hakkını -kitapta açıkladığımız usul ve kurallar

107 Altıkulaç, Tayyar, “*Kitâbüs-Seb’a*”, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 114.

108 *ed-Dirâsâtüs-Savtiyye*, s. 21.

çerçevesinde- vermelidir.¹⁰⁹ Kıraat imamlarının hemzenin çeşitli özellikleriyle (hazf, bedel, tahkik vs.) ilgili ihtilâfları kıraat kitaplarında mevcuttur. Bizim bunları bu burada zikretmemize gerek yoktur. *Zira er-Riâye* bir ihtilâf kitabı değildir; lafızların tecvidi, cümlenin siyak ve sibâkına uygun vakıf yerleri, her lafzın hakkının verilmesi ve kelâmı meydana getiren harflere ait hükümlerin bilinmesi gibi kurrânın ekseriyetle ihtilâf etmediği meseleleri ihtivâ eden kitaptır.¹¹⁰ Bir başka kitabımın konusunu teşkil eden kıraat meselelerine (meselâ, zâl - ı - veya onun dışında bir harfin başka bir harfe idgamı gibi) burada yer vermedim. Çünkü kıraat ihtilâfları o tür kitaplarda zaptedilmiştir. *er-Riâye* böyle değildir; orada lafza ait tilâvet hükümleri yer alır. Onlar rivâyet, bunlar dirâyet kitaplarıdır.¹¹¹

Kıraat ilmiyle tecvid ilmi arasında bir başka fark kıraat kitaplarında Kur'an'ın nazmında vâki olan kıraat ihtilâflarının asıl, harflerin sıfatlarıyla ilgili bilgilerin tâli olarak incelenmesi; buna karşılık tecvid kitaplarında harflerin mahreç ve sıfatlarının asıl, kıraat imam yahut onların râvilerine ait ihtilâfların tamamlayıcı bir madde olarak ele alınmasıdır.¹¹²

Tecvid ilmi kıraat ilminden farklıdır; zira tecvidin maksadı harflerin mahreç ve sıfatlarının mâhiyetini bütün ayrıntılarıyla açıklamaktır. Tecvid ilmiyle meselâ, tefhîm yahut terkik sıfatının hakikati bilinirken, kıraat ilmiyle hangi imam yahut râvinin tefhîm ile hangisinin terkik üzere okuduğu bilgisine ulaşılır. Bu sebeple idgam, izhar, med, kasır, tefhîm, terkik vb. sıfatlar kıraat ilminin değil, tecvidin konusudur.¹¹³

Tecvid'in bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkışının iki asırdan daha fazla bir zaman sonraya kalması, kurrânın bu tarihe kadar Kur'an'ı bir takım usul ve kâidelere (tecvid) dayanmadan okunduğu anlamına gelmediği gibi, daha önce olmayan bu usul ve kâidelerin tecvid âlimleri tarafından uydurulup bidat haline getirildiği mânasını da taşımaz. Gerçek olan şu ki, Kur'an okuyucuları sahâbe döneminden ilk tecvid kitaplarının yazıldığı tarihe kadar en sağlam rivâyetlere ve Araplar tarafından bili-

109 *er-Riâye*, s. 52.

110 *er-Riâye*, s. 154.

111 *er-Riâye*, s. 154.

112 el-Mer'aşî, *Cühdül-Mukill*, (thk., Sâlim Kaddûrî el-Hamed), Dâru Ammâr, Amman (Ürdün), 1422/2001, s. 110.

113 Saçaklızâde, *Tertibül-Ulûm*, (nşr. Neclâ Kâsım Abbâs), Bağdat, 1404/1984, s. 64 vd.

nip pratikte geçerli olan usul ve kâidelere dayanarak lafızların tecvidine ve harflerin hakkına riâyet ederek okumaya son derece özen göstermiş, Kur'an'ı tecvid üzere kıraat etmişlerdir.¹¹⁴

O halde tecvid ilminin ve onunla ilgili usul ve kâidelerin Arap kelâmında mevcut olduğunu, o dönem henüz tedvin edilmiş olmamakla birlikte kurranın gerek okurken gerek okuturken bu usul ve kâidelere ihtimam gösterdiğini söylememiz, Kur'an'ı tecvidli ve sahâbe döneminden tecvid kitaplarının ortaya çıktığı döneme kadar harflerin sağlıklı telaffuz edilmesi noktasında müslümanlar arasında temel bir umde olarak kabul edilen müşâfehe (ağızdan ağza alma, öğrenme) yoluyla kıraat ettiklerinin altını çizmemiz gerekir.¹¹⁵

114 *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*, s. 22 vd.

115 *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye*, s. 23.